

DEVLETİN DIŞ BORÇLANMASININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ*

Muammer ZERENLER**

Özet

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını sağlayacak yatırımlar gerçekleştirebilmelerini tasarruf yetersizliği sınırlamaktadır. Tasarruf, planlanan yatırımların kaynağını oluştururken, yurt içinde üretilmeyen makine, donanım ile hammaddenin ithali, kaynağı bulunan yatırımların gerçekleştirilebilmesini kolaylaştırır. Yapılan yatırımlar, yatırım malları ve hammadde ithalatını artırırken, yükselen gelir düzeyi de dış tüketim mallarına olan talebi uyarmaktadır. Artan ithal talebini karşılamak için gerekli olan döviz sağlamanın yolu ise ya ihracatı artırarak ülkeye döviz girişini sağlamak ya da dış borçlanmaya giderek gerekli olan finansmanı sağlamaktır. Dış borçlanma, bir yandan tasarruf yetersizliğini giderirken diğer yandan kalkınma için gerekli ithalatın yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada; Devletin dış borçlanmasının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borçlanma, dış borçlanma, Türkiye ekonomisi.

Abstract

In this paper, the state external debt will be analyzed in the context of the Turkish economy, an economy which had been undergoing a process of liberalization since the first half of the 1980s. Turkey was one of the heavy debtor countries in the beginning of 1980s. However, Turkey had two important advantages: First, when the debt crises hit, Turkey could reschedule her debt and get a breathing time. Second, Turkey could obtain access to new funds from the international financial organizations. After 1985, to cope with the internal debt problem, Turkey at first chose to restrict its public expenditures especially personnel and transfer expenditures. At the limit of restricting expenditures, government began to make domestic borrowing.

Keywords: Debt, external debt, Turkish economy

---

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen “**Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (1980-1997 Yılları)**” başlıklı yüksek lisans tezinin bir özettir.

** Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonucunda, Dünya ülkelerini gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler gibi sınıflandırmak mümkün hale gelmiştir. Günümüzde, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde sekseni, gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Yüzde seksenlik bölümün de en az yüzde yirmisi, yoksulluk sınırının altındadır. Fert başına düşen gelir yönünden, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında büyük bir uçurum gözlenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin, kalkınmalarını sağlayacak yatırımlarını gerçekleştirebilmelerini, tasarruf yetersizliği sınırlamaktadır. Tasarruf, planlanan yatırımların kaynağını oluştururken, yurt içinde üretilmeyen makine, donanım ile hammaddenin ithali, kaynağı bulunan yatırımların gerçekleştirilebilmesini kolaylaştırır. Yapılan yatırımlar, yatırım malları ve hammadde ithalatını artırırken, yükselen gelir düzeyi de dış tüketim mallarına olan talebi uyarmaktadır. Artan ithal talebini karşılamak için gerekli olan döviz sağlamanın yolu ise ya ihracatı artırarak ülkeye döviz girişini sağlamak ya da dış borçlanmaya giderek gerekli olan finansmanı sağlamaktır. Dış borçlanma, bir yandan tasarruf yetersizliğini giderirken diğer yandan kalkınma için gerekli ithalatın yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Bilimsel olarak ilk defa Charles Devenant tarafından 1710, David Hume tarafından da 1750'de inceleme konusu yapılan borçlanma, giderek günümüzün en ilgi çeken konularından birisi haline gelmiştir. Bir taraftan sosyal-ekonomik hedeflere ulaşılabilmesi, diğer taraftan uluslar arası mali ve iktisadi ilişkilerde gelişme ve devletin fonksiyonlarındaki artma, borçlanmanın bir gelir kaynağı olma niteliğini kaybettirmekte ve her zaman başvurulabilir bir görünüm kazandırmaktadır.

Toplum halinde yaşayan insanların türlü gereksinimlerini karşılamak ve bunlar arasında doğan ilişkileri düzenlemek çeşitli toplumsal olayları ortaya çıkarır. Bunlardan kendi aralarında ilişkili olanları birleşerek veya bu ilişkiler açıkça saptanarak toplumsal düzenler, disiplinler ortaya çıkar. İşte devlet olgusunun kaynağı, bu toplumsal düşüncenin ürünüdür. Sermayesine tamamen devletin sahip olduğu, veya sermayesinin yarısından fazlası devlete ait olan ve dolayısıyla, devletin uygulama ve kontrolü altında bulunan ekonomik girişimlerin tümüne "kamu sektörü" denilmektedir (Gümüş ve Sevi, 1996:384). Özellikle gelişmekte olan

ülkelerin ekonomik kalkınma ve sanayileşme çabalarında önemli rol oynayan kamu sektörünün başlıca görevleri, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için gerekli alt yapıyı sağlamak, ülkede üretim artışı ve yatırımların hızlandırılmasını sağlamak gibi ekonomik amaçların yanında, gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi sosyal amaçlara ulaşılmasına yardımcı olmaktır.

1.1. Kamu Harcamaları Kavramı

Devlet yönetiminde, yöneticilerin kamu hizmetlerini belirleyip, bu hizmetleri toplumu meydana getiren vatandaş veya vatandaş gruplarına götürmek görevi vardır. Çağımızın kamu yönetiminde ekonomik, mali konular giderek artmış ve yapılacak kamu hizmetlerini ekonomik ve mali esaslar içinde yapma zorunluluğu doğmuştur. Sürekli olarak devletin sorumluluğunun artmasının nedenlerinden birisi de "piyasa mekanizmasının" yetersiz kalması veya başarısızlığa uğramasıdır (Akalin, 1995:11). Kamu hizmetleri artarken, bu hizmetlerin yapılabilmesi, kamu gereksinimlerinin karşılanabilmesi yani devletin vatandaşa götüreceği hizmet için mali kaynaklar (gelir) elde etmesi ve bunları hizmeti yerine getirebilmek üzere kullanması gerekir. Kamu harcamalarını, devletin yaptığı harcamalar toplamının parasal olarak değerlendirilmesi biçiminde tanımlamak mümkündür. Buna göre, ancak devlet bütçesinde yer alan konsolide harcamalar, kamu harcamalarının oluşturur. Kamu hizmetlerini yapabilmek için kamu harcamalarını devlet, gelir kaynakları yoluyla bunları finanse etmeye çalışır. Bir ekonomide kamu kesiminin büyüklüğünü ölçmede başlıca üç kriter vardır. Bunlardan en yaygını "kamu harcamalarının toplam harcamalara veya GSMH'ya oran"dır. Harcama kapsamına, yatırım, cari ve transfer harcamaları girer. İkinci kriter, "vergi gelirlerinin milli gelire oranı"dır. Üçüncü kriter içinde, "kamu kesiminin kullandığı girdiler, ürettiği hasıla ve yarattığı katma değer" birlikte yer alır. Bu kriterler arasında en ok kullanılan, verginin milli gelire oranı ile kamu harcamalarının GSMH'ya oranıdır (Türk, 1997:60). Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde vergilerin GSMH'ya oranı %20, gelişmiş ülkelerde %30 civarındadır. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranı gelişme yolunda olan ülkelerde %20, gelişmiş ülkelerde ise %40'a yakındır. Bu oran, ekonomik kalkınmayla birlikte yükselmektedir. Tüm ülkelerde vergi oranlarının üzerindedir. Bunun sebebi, vergilerin dışında başka kamu gelirlerinin varlığıdır.

Kamu harcamaları, tüm ülkelerde uzun dönemde artma eğilimindedir. Bunu ilk defa alman iktisatçısı A.Wagner ifade etmiştir. "Wagner Yasası" olarak da bilinen genel eğilime göre, kamu harcamaları milli gelirden daha hızlı artmakta ve bunların milli gelir içindeki payı zamanla yükselmektedir. Çünkü sanayileşme ile birlikte devletin idari ve koruyucu fonksiyonları büyümekte, eğitim ve gelir dağılımında devletin fonksiyonlarında genişlemeler olmakta ve teknolojik gelişmeler ile sanayiinin artan sermaye ihtiyacı sonucunda, kamunun ekonomiye doğrudan yatırımları büyümektedir. Wagner'den sonra yapılan bazı çalışmalar da kamu harcamalarının zaman içinde sürekli arttığını ortaya koymaktadır (Karluk, 1995:51).

Devletin gelir kaynaklarının esasını vergiler oluşturur (Coşkun, 1994:5). Kamu harcamalarının milli gelire oranının yüksek bir düzeye ulaşması, kişilerin elde ettiği gelirin büyük bir kısmının devlet hizmetlerine ayrılmasını gerektirir. Devlet borçlanması da devletin elde ettiği gelirlerdendir. Ancak, vergilerin aksine, borç verme bor almak isteyen iradesine bağlıdır. Dolayısıyla çağdaş devletin gelir kaynakları içinde borçlanma, ulaştığı bütün miktarlarda, verginin başlıca almasıyı oluşturur (Akdoğan, 1989:348). Belli bir anda, kamu kesiminin tüm gelir gereksinimlerinin vergiler yerine borçlanmayla karşılanması düşünülemese de, ek gelir yaratmak isteyen devler bunun için vergi ile borçlanma arasında bir seçim yapmak durumundadır. Devletin diğer yollardan gelir elde etme olanakları, bu iki kaynağa kıyasla son derece önemsiz kalır.

1.2. Devlet Borçlanması

Borçlanma, belli bir süre sonra ödemek üzere para ya da benzeri değerli şeyleri geri verilmek üzere alınmasıdır (Hançerlioğlu, 1993:34). Devlet borçlanması ise; bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel kaynak sağlamasıdır (Önertürk, 1979:55). Diğer bir tanımlamada ise, devletin dış borçlanması; yabancı kaynaklardan sağlanan, alındıkları ya da geri ödemeleri sırasında ulusal gelir üzerine artırıcı veya azaltıcı etkide bulunan ve uluslararası ilişkiler sonucu doğan transfer akımlarıdır (İnce, 1973). Öte yandan dış borç; bir ülkenin belli bir zaman dilimi içerisindeki gayri safi borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli krediler toplamıdır (HDTM, 1991:3). Buradaki

gayri safi borç; ülkenin söz konusu dönem sonu itibariyle stok borçlarından dış alacaklarının mahsup edilmeden kayıtlara alınmasıdır.

Günümüzde, ister gelişmiş isterse gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkeler açısından olsun, devlet borçlanmasının büyük bir önemi vardır. Bir taraftan sosyal-ekonomik hedeflere ulaşılabilmesi, diğer taraftan uluslararası mali ve iktisadi ilişkilerde gelişme ve devletin fonksiyonlarındaki artma, borçlanmayı bir gelir kaynağı olma niteliği kaybetmekte ve her zaman başvurulabilir bir görünüm kazanmaktadır. Özellikle günümüz kamu maliyesi alanında ortaya çıkan gelişmeler, devlet borçlanmasının ektrafiskal amaçlarla da kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur (Edizdoğan, 1991:24).

1.2.1. Borçlanma-Vergi Ayırımı

Borçlanma ile verginin iktisadi etkileri bazı açılardan birbirinden farklıdır. Ekonominin içinde bulunduğu koşullar, borçlanmanın etkilerinin vergilere tercih edilmesine yol açabilir.

Borçlanma dış ülkelerden yapılıyorsa, yapıldığı dönemde borçlanan ülkenin kullanabileceği kaynaklara ve döviz olanaklarına ilaveler sağlar. Diğer bir deyişle, borçlanan ülke, o dönemde ürettiği kaynakları aşan harcamaları ve olağan döviz gelirlerini aşan ithalat miktarlarını gerçekleştirebilir. Oysa vergiler, zorunlu olarak iç kaynaklara yöneldiğinden böyle ek olanaklar yaratma gücünden yoksundur.

Borçlanma geçici bir finans kaynağı olmasına rağmen, vergi kesin bir finans kaynağıdır. Devlet, borçlanma yoluyla gelir elde eder; ancak elde edilen gelir vadesi geldiğinde faizi ile birlikte ödenmek durumundadır. Hatta bu ödemelerin kaynağını da vergilerin oluşturduğu söylenebilir.

Türkiye bütçelerinde son yıllarda harcamaların çok gerisinde kalan bütçe gelirleri, içinde bulunan enflasyon koşullarında, ya harcamalarda azaltmayı ya da vergi gelirlerinde artışı zorunlu kılmasına rağmen, bu yol yerine bütçe açığının borçlanma ile karşılanmasına çalışılmaktadır (Kazgan, 1993:131).

1.2.2. Devlet Borçlarının Çeşitleri

Devlet borçları; süreleri, sağladığı kaynaklar, zorunluluk ya da isteğe bağlılık, sağlanan avantajlar gibi çeşitli kriterlerden yararlanmak yoluyla değişik sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Borçların süreleri dikkate

alınarak, kısa-orta-uzun vadeli borçlar ayırımına tabi tutulacağı gibi, sağladığı piyasa veya kişilerin uyruğu dikkate alınmak yoluyla "iç borçlar-dış borçlar" ayırımı yapılabilir. Devlet borçlanması, vergiye bir ölçüde de benzer şekilde zorlayıcı yani mükellefin borç verme konusundaki isteği dikkate alınmaksızın yapılabileceği gibi, isteğe bağlı borçlanma şeklinde de uygulanabilir. Ya da "kalkınmaya hizmet", "savunmaya hizmet", "vatandaşlık görevi" gibi yaklaşımlarla psikolojik zorlama yapılması söz konusu olabilir.

1.2.2.1. Süreleri Bakımından Devlet Borçlarının Ayırımı

Süreleri göz önünde bulundurmak suretiyle devlet borçları iki şekilde ayırma tabi tutulmaktadır. Bunlardan ilki ikili ayırım şekli olup, buna göre; bir yıla kadar vadeli borçlar "kısa", bir yılı aşkın süreli borçlar ise "uzun vadeli borçlar" olarak ifade edilmektedir. Kısa vadeli borçlara dalgalı borçlar da denilmektedir. İkinci ayırım şekli üçlü olup, buna göre; bir yıla kadar olanlara "kısa", 1-5 yıl arasında olanlara "orta", 5 yılı aşkın süreli olanlara ise "uzun" vadeli borçlar denilmektedir. Belirtilen süre sınırlamaları itibariyle kesin kurallar mevcut olmayıp, örneğin 10 yıla kadar süreli devlet borçlarının da orta vadeli olarak değerlendirildiği görülmektedir. Uzun vadeli borçlar açısından; süresiz borç sayılabilecek uygulamalara da girişilebildiği ya da 75 yıl, 100 yıl vadeli gibi çok uzun vadeli borç uygulamaları yapılabildiği görülmektedir. Süresiz borç uygulamasında, alacaklı kişi ya da kurum; yalnızca vermiş olduğu borcun getirilerinden yararlanmaktadır (Gürsoy, 1983:45).

Uzun vadeli borçların normal kaynağı piyasada uzun süreli yatırım fırsatları bekleyen tasarruflardır. Kısa vadeli borçlanılan piyasaya genellikle para piyasası denildiği halde uzun vadeli kredi alınan piyasaya sermaye piyasası denilmektedir. Sermaye piyasalarından uzun vadeli kredi sağlamanın başlıca yolu tahvil ihracıdır (Müftüoğlu, 1989:610).

Uzun vadeli borçlanmada devlet ana parayı değil yalnızca faizini ödemeyi taahhüt etmektedir. Devlet süresiz tahvilleri kendine uygun gördüğü tarihte satın alarak itfa edebilir. Süresiz tahvillerin avantajı, taşıdıkları nisbi olarak yüksek faizle, satın alacak kişiler için her yıl sürekli güvenilir bir gelir sağlamasıdır. Fiyat hareketlerinin fazla olmadığı istikrar dönemlerinde bu tür tahviller büyük sermaye sahipleri için özellikle avantajlı sayılabilir.

1.2.2.2. İsteğe Bağlı, Zorunlu Borçlar Ayırımı

Kural olarak Devlet borçları, borç vermesi söz konusu olabilecek kişilerin isteğine bağlı olarak sağlanmaktadır. Başka bir deyişle; vergi gibi zorunlu nitelikte olmayıp, devlet tarafından, miktarı, faizi, itfa koşulları, ihraç şekilleri ve yan çıkarları belirlenen borç tahvilleri toplumun ilgisine sunulmaktadır. Kişi ve kurumlar, kendi istekleriyle bu tahvillerden edinmek yoluna gitmektedirler. Şartların devlet tarafından belirlenmiş olması, isteğe bağlı borçlanmada dahi gizli bir zorlamanın bulunduğu şeklinde değerlendirilmesine neden olabilmektedir.

Zorunlu borçlanma ise, şartları devlet tarafından belirlenmiş borç tahvillerinin, belirlenen bazı kişi ya da kurumlar tarafından satın alınmalarının, başka bir söyleyiş ile devlete borç vermelerinin zorunlu tutulmasıdır. Borç vermeleri gereken kişilerin u konuda herhangi bir seçim hakkı mevcut değildir. Bu konuda belirli kurum veya kişiler için belirli oran veya miktarlarda borç verme zorunluluğu getirilebilmektedir. Özellikle isteğe bağlı borçlanmanın yeterince başarı sağlayamayacağı dönemlerde bu yöndeki vergiye benzer bir nitelik taşıyan zorunlu borç uygulaması, vadesi geldiğinde geri ödeneceğinden vergiden ayrılırlar. Başka bir deyişle; verginin "kesin" ödeme olmasına karşın, zorunlu borçlar vadesi geldiğinde ödenirler. Ayrıca bu tür borçlanmada, borç verenler faiz, vergi istisnası gibi bazı çıkarlar sağlamaktadırlar.

Zorunlu borçlanmaların, her şeye rağmen, normal dönemlerin gelir kaynağı olmadığı, bu yönüme daha çok savaş sonrası ya da önemli iktisadi sıkıntı dönemlerinde başvurulduğunu belirtmek gerekir.

1.2.2.3. İç Borçlar - Dış Borçlar Ayırımı

Devlet borçlanmalarının, iç ve dış borçlar şeklinde ayırımında çeşitli kriterler kullanılmaktadır. Bunlar arasında; borcun sağlandığı kişilerin uyruğu, borcun sağlandığı piyasanın uyruğu, borç alınan paranın niteliği gibi kriterler borcun niteliği hakkında bize bilgi vermektedirler. Bu ayırimda önemli olan, ülke sınırları içinden veya dışından borçlanılmış olmasıdır. Ödemenin milli ya da yabancı para ile gerçekleştirilmesinin herhangi bir fonksiyonu yoktur. Borcun sağlandığı kişilerin uyruğu kriterinde ise, devlete borç veren kişilerin hangi ülke uyruğunda olduklarına bakılması gerekmektedir. Alacaklı kişiler yabancı bir devlet uyruğunda ise dış borç, borç alan ülkenin uyruğunda ise iç borç

sayılacaktır. Borcun sağlandığı piyasanın uyruğu kriterinde; o ülke sınırları içinden, ister o ülke vatandaşından isterse başka bir ülkenin vatandaşından borç alınsın bu borç iç borç sayılmakta, yurt dışından sağlanan borç ise dış borç olarak kabul edilmektedir.

Borç olarak alınan paranın niteliğine bakma yoluyla da ayırım yapılabilmektedir. Buna göre, borç; milli para üzerinde akdedilmiş, alacaklı durumunda bulunan kimse devlete para vermiş, devlet de borç ana para ve faizlerinin milli para ile ödemeyi taahhüt etmiş ise iç borç sayılmaktadır. Aksi takdirde, alacaklı kişiyle yabancı para birimi ile işlem yapılıp ve borçlu durumda olan devlet de bunun karşılığında borcun ana parası ve faiz ödemelerini yabancı para ile ödemeyi taahhüt etmiş ise yapılan borçlanma dış borç uygulaması olarak kabul edilmektedir.

İç ve dış borçların ekonomiye yaptıkları etkiler çok farklıdır. Devlet borçlarının milli gelire ve onun dağılışına yaptıkları etkiler, toplam borç stoku içinde iç ve dış borçların ayrı mutlak seviyeleri ve nisbi önemleri ile yakından ilgilidir. Bundan başka dış borçlar genellikle, ekonominin dış ödeme gücünü, dış ödemeler dengesindeki ilişkileri değiştirebildiği halde, iç borçlarda böyle bir sonuç doğrudan söz konusu değildir.

1.2.3. Dış Borçlanma

Hemen bütün gelişmekte olan ülkelerde tasarruf yetersizliği vardır. Bunun yanında döviz gelirleri de ekonomik gelişmeyi yakından izleyememekte ve sürükleyici değil sınırlayıcı bir nitelik göstermektedir. Yapılan yatırımlar, yatırım malları ve hammadde ithalatını artırırken, yükselen gelir düzeyi de dış tüketim mallarına olan talebi uyarmaktadır. Artan ithal talebini karşılamak için gerekli dövizin başlıca kaynağı mal ve hizmet ihracatı ile dış finansmandır. Dış finansman kaynakları ya da başka bir deyişle dış borçlar; bir yandan tasarruf yetersizliğini giderirken öte yandan kalkınma için gerekli ithalatın yapılmasına olanak sağlamaktadır (Alkin, 1992:243). Tasarruf yetersizliğinin dış kaynaklara gerek duyulmaksızın giderilmesi, iç tasarrufların yükselmesine bağlıdır. Dikkatli uygulanan bir iktisat politikası ile bu sorun çözülebilir.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını, tasarruf açığından daha çok "döviz açığı" sınırlamaktadır (Savaş, 1991:223). Döviz yetersizliğinin giderilmesi ise geniş çapta ihracat olanaklarına dayanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bu konuda karşılaştıkları sorunlar büyüktür. Bu

yüzden gelişmekte olan bütün ülkeler ihracatla ilgili sorunlarını çözmeye ve döviz gelirleri ile giderlerini yüksek bir dış ticaret hacminde dengeye getirmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanmaya gidilmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında başvurulan kaynaklardan birisi olmuştur.

Kalkınma çabası içinde bulunan azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler sermaye ihtiyaçlarını gidermek amacıyla, gelişmiş ülkelere yönelmişlerdir. Bu durum, özellikle dış borçlar konusunun, azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından büyük bir önem kazanmasına neden olmuştur. Geniş anlamda dış yardımlar; hibe ya da ödeme şartları çok uygun olan krediler yanında, özellikle gelişme olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını dış finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilen değişik şart ve şekillerdeki kredilerinin tümünü, dar anlamda dış yardımlar ise; genellikle hibe veya ödeme şartlarına uygun sermaye akımlarını ifade etmektedir.

Dünya ekonomisindeki dış borçlar, özellikle son on beş yılda gelişme yolunda olan ülkelerin refah artışlarını sınırlayan önemli bir kısıtlayıcı faktör olarak ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda dünya ekonomisinin gündemine, enerji krizi ve petrol şokları ile girmiş, 1982'de Meksika'nın vadesi gelen dış borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle önemini artırmıştır. Meksika'yı izleyen Brezilya, Şili, Arjantin gibi diğer Latin Amerika ülkeleri, sorunun yayılmasında büyük rol oynamışlardır.

Dış borcu olan bu ülkelerde, iç tasarrufların yetersizliği ve kamu harcamalarındaki hızlı artış, üçüncü dünya ülkelerinin ürettiklerinden daha fazlasını tüketmeye başlamalarına yol açmıştır. Böylece kamunun kaynaklar harcamalar dengesi bozulmuş, bunun sonucunda dış borçlarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Kamu gelirleri ile harcamalar arasında denge kuran ve özel sektör tasarruflarını yatırımların üzerinde gerçekleştiren bazı ülkelerde dış borçlar, zaman içinde azalma eğilimine girmiştir. Fakat bu olumlu gelişme, Güney Kore gibi birkaç istisnai ülkede meydana gelmiştir (Karluk, 1995:337).

1980'li yılların başından bu yana gelişmekte olan ülkelerin hemen tamamına yakın kısmı, önemli dış borç sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Bu sorunların ortaya çıkmasının iki önemli sebebi vardır. Bunlar; bu ülke ekonomilerinin yapısal zayıflığı ile borçlu ülkelerin izledikleri başarısız ekonomi politikalarıdır. Bunlara ek olarak dünya ekonomisinde görülen

durgunluk, reel faiz oranlarında meydana gelen artış, temel ürünlerin ihraç fiyatlarındaki ortaya çıkan düşme, yeni ticari borç bulmada karşılaşılan zorluklar da, bu ülkelerin önemli dış ödeme güçlükleriyle karşılaşmalarında etkili olmuştur. Dış ödeme sorunu olan ekonomilerin dış borcu yüksek olduğu için, bu ülkeler, iç talebi kısıtlayıcı ve ithalatı azaltıcı tedbirlere zaman içinde başvurmuşlardır.

Gelişme yolundaki ülkelerin bugün karşı karşıya kaldıkları borç krizi, bu ülkelerin üç temel sorunla karşılaşmalarına yol açmıştır. Birinci sorun mali niteliktedir. Borçlu ülkelerin dış borçlarının çok büyük bir kısmının kamuya ait olması dolayısıyla hükümetler, bu borçları ödeyebilmek için genel olarak dört yola başvurmaktadır:

- Yatırım, eğitim ve diğer kamu harcamalarını kısımaya çalışmakta,
- Yüksek vergi almakta
- Yeni hazine bonoları ihraç etmekte
- Enflasyonist bir politika izlemektedirler.

Böylece ekonomide mevcut kaynaklar, özel sektörden kamuya transfer edilmekte, bu durum daha fazla borçlanmaya yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin daha hızlı bir ekonomik büyüme sağlamaları için aşağıdaki politikalar tavsiye edilmektedir (Parasız, 1996:230):

- Tasarrufun teşvik edilmesi
- Araştırma ve Geliştirme çalışmalarının desteklenmesi
- İleri teknoloji kurulan endüstrilerin kurulması
- Uluslararası ticarete daha büyük pay elde edilmesi

Dış borç ödemelerinde karşılaşılan ikinci önemli sorun dövizle ilişkindir. Ekonomide yapılan tasarrufların dövizle çevrilmesi büyük ölçüde ithal ikamesi veya ihracatın artırılmasıyla mümkündür. Fakat gelişme yolunda olan ülkelerin tümünün aynı zamanda ihracatlarını artırma çalışmaları, dünya ekonomisinde bir arz fazlalığına yol açarak bu malların fiyatlarının düşmesine neden olur. Bunun sonucunda dış ticaret hadleri daha da kötüleşebilir. Dış kaynaklardan sağlanan fonlar nedeniyle; zorunlu yatırımların gerçekleşme şansı artmaktadır. Yatırımlar, olanaklı hale geldikten sonra, bazı koşullar dahilinde "çoğaltan" ve "hızlandırıcı" harekete gelmekte ve ekonomi, bütünüyle

konjonktürün yükseliş aşamasına geçmektedir. Bu gelişim dolayısıyla, kalkınma hareketi, dış yardım alınmamasına kıyasla daha hızlı bir gelişim göstermektedir.

İthal edilen makine ve benzeri üretim malları dolayısıyla yapılan yatırımlar, üretimi çeşitlendirmek olanağını yatırımlar ve ihracatları genellikle tek mala bağıllık gösteren azgelişmiş ekonomiler, dış talebin değişmelerinden daha az etkilenmek yeteneğini kazanırlar.

Dış yardımlar, azgelişmiş ülkelerin ödemeler dengesine olumlu etkiler yapar. Bunun yanında, elde edilmesi amaçlanan faydanın, kuşkusuz maliyeti de vardır. Dış yardımların sakıncalı olarak ifade edilebilecek yanları arasında şunlar belirtilebilir:

- i. Dış bağımlılığı artırır, borç veren ülke açısından bir güç etkisi yaratır.
- ii. Dış yardım gören ülkenin ayrıntılı bir plana sahip olmaması halinde, acele ile yardımın ülke içinde kötü ve yanlış dağılımına neden olabilir.
- iii. Yeterli ithalat için kullanılmayan dış yardım, enflasyonu hızlandırma olanağı vardır. Bu; artan efektif talep düzeyinin aynı oranda artacak arzla karşılaşmamasının bir sonucudur.
- iv. Dış yardımların itfası gerektiğinde ödemeler dengesinde büyük sarsıntılar yaratır.

Borç krizinin üçüncü boyutu daha çok kredi veren ülkelerle ilgilidir. Alacaklı ülkeler, pazarların gelişme yolunda olan ülkelerin ürünlerine açmalı ve ekonomileri iç baskılarını öne sürerek bu ülkelere karşı korumamalıdır.

Dış borçlanma, yurt dışı kaynakları belli bir süre kullanma yetkisi verdiği için iki önemli fonksiyona sahiptir. Bunlar; ödeme bilançosu dengesizliğinin giderilmesi ile hazine açıklarının kapatılmasıdır. Alındığı zaman ekonomiye giren kaynaklar, ödenme zamanı geldiğinde faiz ve anapara olarak belli bir iç kaynağın yurt dışına transferini gerektirir. Bu bakımdan gelecek nesiller için yük teşkil eder. İç borçtan farklı olarak bir toplumun diğer bir topluma borcu olarak nitelendirilir. Oysa iç borçlanmada toplumun bazı üyeleri aynı borucun alacakları durumundadırlar. Bu sebeple dış borç, ülkelerin bağımsızlıkları üzerine,

eğer ekonominin ödeme gücünü aşarsa ipotek koyar. Bunun için alınan borçların verimli şekilde üretimini artıracak şekilde değerlendirilmesi gerekir. Dış borçlar, daha sonra borç faizini aşan bir üretim artışına yol açıyorsa, gelecek nesillere yük oluşturmaz. Çünkü bu borçlar ile gelir artışı yaratılmış ve ana para ile faiz, artan fazlalık ile ödenmiş olur. Aksi bir durumda dış borç ödeyen nesil, borcun yüküne katlanır.

1.2.4. Dış Kaynak Türleri ve Dış Borçların Yapısı

Dış kaynak hareketleri, ülkelerde yerleşik ekonomik birimler arasında mali bir alacağın doğması ya da el değiştirmesi ile sonuçlanan transferleri ifade eder. Arbitraj ve spekülasyon olarak iki ana başlık altında incelenebilecek kısa vadeli sermaye hareketleri, genel olarak bir yıldan daha kısa süreli bir zaman süreci içinde gerçekleşen sermaye hareketleri olarak bilinir (Oktar, 1991:14). Vadesi bir yıldan daha uzun süreli dış sermaye hareketleri, dış yardımlar, yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlar (krediler) olarak üçlü bir tasnife tabi tutulurlar.

Dış yardımlar tanım gereği, hiç karşılıksız olabileceği gibi maliyetinin altında yapılan sermaye hareketlerini de içermektedir. Dolaysız ve portföy yatırımları olarak ikili bir ayrıma tabi tutulan yabancı sermaye yatırımları ise en genel tanımıyla, bir ülkenin karşılığını daha sonra değişik biçimlerde ödemek üzere, diğer ülkelerden yatırım şeklinde sağladığı mali ve teknolojik kaynaklardır, şeklinde ifade edilir. Dış sermaye hareketleri arasında en büyük kalemi oluşturan dış borçlar, ülke yerleşiklerinin dışarıdan olmayanlardan sağladığı kullanılmış ve geri ödenmemiş dış kaynak miktarı olarak tanımlanır.

1.2.5. Dış Borç Türleri

Dış borçlar, kullanıldıkları kaynaklar, bu kaynakların vadelerinin uzunlukları, borçlanmanın yapısının ne tür bir borç olduğu gibi bir çok kritere göre sınıflandırılabilirler, Dolayısıyla; bunları kendi aralarında gruplandırarak dış borç sınıflandırması yapmak daha uygun olacaktır.

Dış finansman ihtiyacı başlıca iki kaynaktan karşılanmaktadır. Bunlardan birincisi özel ve resmi kaynaklardan sağlanan dış kredi borçlar, diğeri ise çok uluslu şirketler tarafından yapılan doğrudan yatırımlar için transfer edilen yabancı sermayedir (Alpar ve Ongun, 1985:81).

Vadesi bir yıl ve daha kısa süreli dış borçlar vadeleri açısından kısa vadeli borçlar olarak tanımlanır ve genelde uluslararası ticarete, ödeme sorunlarının ortadan kaldırılması ve uluslararası likidite yaratılması amacıyla kullanılır. Vade yapılarında kesin bir ayırım yapmak zor olmakla birlikte, vadesi bir ila beş yıl arasında olan dış borçlar orta, beş yıldan daha fazla olanlar ise uzun vadeli dış borçları oluşturur. Orta ve uzun vadeli krediler eğer vadesi gelmiş bir borcun röfinansmanında kullanılmayacaklarsa proje ya da program kredisi şeklinde ya belirli projelerin finansmanı için duyulan kaynak ihtiyacında ya da belirli bir programın desteklenmesi için program kredisi şeklinde kullanılırlar. Dış borçları sağlandıkları kaynaklar açısından da bir tasnife tabi tutmak olanaklıdır. Dış borçlar sağlandıkları kaynaklar açısından en genel anlamda ikili çok taraflı veya ticari banka krediler şeklinde tanımlanabilir.

İkili krediler hükümetler arası ilişkiler sonucu borç veren ülkenin kamu kesimi kaynaklarından sağladığı krediler iken çok taraflı krediler uluslararası finans kurumlarınca sağlanan kredilerdir. Ticari banka kredisi ise, ticari bankalara sağlanan kredilerdir.

1.2.5.1. Proje Kredileri

Proje kredileri kalkınma planları ve yıllık yatırım programlarında yer alan çeşitli kamu sektörü projelerinin dış finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik kredilerdir. Bunlar yalnız alındıkları projenin finansmanında kullanılabilirler. Yani projeye bağlıdırlar. Proje kredileri bazen projenin dış finansmanının yanında ulusal para ile ilgili harcamalarının karşılanması amacıyla da sağlanmış olabilir. Az gelişmiş ülkenin kendi iç tasarruflarıyla karşılanamayan büyük projelerin finansmanında buna gerek olabilir.

Proje kredileri borçlu ülkedeki belirli bir kaynak bulunması için sağlanan kredilerdir. Belirli bir projenin gerçekleştirilmesi amacıyla sağlanan kredileri proje kredisi olarak adlandırmak mümkündür (Seyidoğlu, 1991:503). Bu tür krediler dört kaynaktan sağlanır;

- a. Ticari bankalardan sağlanan ihracat kredileri
- b. Satıcı kredileri
- c. Uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan krediler

Proje kredileriyle krediyi alan ülke açısından amaç projenin yatırıma dönüştürülmesi için ihtiyaç duyulan finansman açığının temin ederek projenin yatırıma dönüştürülmesini sağlamaktır. Krediyi veren taraf ise kredi alan ülkede alım gücü yaratarak bu ülkeye olan ihracatını artırmak dolayısıyla kendi sanayileşme yapısını güçlendirmek isteyecektir. Az gelişmiş ülkeler genellikle, kalkınmada sağladığı serbestlik nedeniyle program kredilerini tercih ederler. Yardım eden ülkeler ise siyasal nedenlerle ya da kullanımı denetlemek amacıyla projeye bağlı kredilerden yanadır. Uluslararası kurumların yardımlarının büyük çoğunluğu proje kredisi şeklinde olmaktadır.

1.2.5.2. Program Kredileri

Program kredileri ise belirli bir yılın, dış finansman açığını kapatmak için kullanılan, herhangi bir projeye bağlı olmayan genel finansman kredileridir. Bu tür krediler, genel olarak ödemeler bilançosu açıklarını gidermeye ve ekonominin gerektirdiği ithalatın yapılmasına olanak sağlamaktadır. Genel anlamda program kredileri, proje kredileri dışında kalan bütün kredi akımına eşit olarak tanımlanır. Program kredileri, belirli bir program dahilinde ülkenin gerçekleştirmeyi planladığı hedeflere ulaşmak için gerekli finansman açığının kapatılmasında kullanılır. Belli bir yılın dış finansman açığının kapatmak için kullanılan belirli bir projeye bağlı olmayan genel finansman kredileridir (Kayra, 1995:77).

Proje kredisi olarak sağlanan kaynak sadece o projenin gerçekleşmesi için gerekli harcamalar için kullanılırken program kredisi olarak sağlanan kaynak, genel kalkınma hedefleri için gerekli dış alımların yapılmasında hatta dış borucun yeniden sağlanan bir dış borçla ödenmesi şeklinde kullanılabilir. Program kredileri devletten devlete ikili finansman ilişkileri şeklinde olabileceği gibi nadiren de olsa uluslararası kuruluşlardan sağlanabilir.

Az gelişmiş ülkeler açısından, bu iki tür kredi karşılaştırıldığında, program kredilerinin kullanımda sağladığı serbestlik dolayısıyla daha avantajlı olduğu söylenebilir. Ancak kredi veren ülkeler veya uluslararası mali kuruluşlar siyasi nedenlerle ve denetlemesinin kolaylığı açısından proje kredilerini tercih etmektedirler. Bu iki tür kredi politik açıdan karşılaştırıldığında ise önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Program kredileri her yıl veya bir yıl içinde birkaç defa tekrarlanana görüşmelere

veya kararlara bağılı bir uygulamadır. Bu açıdan bakıldığında alacaklı ülke, kısa dönemler içinde borçlu ülkenin konjoktürel durumunu izleyebilmekte ve bunun etkileyebilecek müdahalelerde bulunabilmektedir.

1.2.5.3. Bağılı ve Serbest Krediler

Bağılı krediler; borçlu ülkeye sağlanan fonların alacaklı ülkeden mal ve hizmet alması şartına bağlanmış kredilerdir. Bağılı kredilerin yalnız bir ülkeden satın alınacak bütün malları kapsaması ülkeye bağılı, bunun yanısıra sadece ülkeye bağılı olmayıp mal türlerine de bağılı olan durumlarda ise ülkeye ve mala bağılı kavramları kullanılmaktadır (Tekin, 1988:55). Bir başka tanıma göre de; krediyi veren ülkenin mallarının satın alınması kaydıyla verilen kredilere bağılı krediler, böyle bir kayda bağılı olmadan sağlanan kredilere de serbest krediler denir (Alkin, 1990:343).

Bağılı kredilerin az gelişmiş ülkeler açısından olumlu yönü, kaynak niteliğinde olmalıdır. Bu şekilde bağılı bile olsa ekonomik kalkınma için gerekli bazı kaynakları sağlama olanağına sahip olurlar. Fakat bu tür kredilerin olumsuz yönü daha ağır basmaktadır. Öncelikle bu tür kredilerin ticaret saptırıcı işlevi vardır. Bu da sonuçta pahalı mal almak gibi bir duruma neden olmaktadır. Ayrıca bağılı krediler, bürokratik açıdan karmaşık birtakım işlemler gerektirmekte ve bu süreç içerisinde gecikmeler ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bağılı krediler, kalite yetersizliğine hem üretilen hem de ithal edilen mallar açısından neden olmaktadır. Bağılı kredilerin sakıncaları; ülkeye belli bir projeye bağılı olmaları oranında artmaktadır. Ancak, bağılı kredilerle az gelişmiş ülkelerin yardım verenlerin pahalı ve düşük kaliteli mallarını satın almak zorunda bırakılmaları, dış yardımların ekonomik değerini azaltıcı bir faktördür. Sanayileşmiş ülkelerin, serbest piyasalarda satılmayan mallarını bu yolla satmaya çalıştıkları pek sık görülmüştür.

1.2.5.4. Röfinansman Kredileri

Röfinansman; yüksek faizli bir borcun ödenmesi için düşük faizli yeni bir borçlanmaya gidilmesi demektir (Seyidoğlu, 1996:517). Röfinansman kredileri, daha önce alınmış olup da, vadesi dolan borçları ödeme sıkıntısı çeken ülkelerin başvurdukları bir kredi türüdür. Vadesi gelen borçları ödeme güçlüğüne düşen ülkeler yeniden borçlanmaya giderek, eski borç

yükünden belli bir zaman için kurtulmuş olacaklardır. Burada dikkati çeken durum, röfinansman kredilerinde, daha önceden alınmış olan borcun faizinin altında yeni bir borçlanmaya gidilmiş olmasıdır. Röfinans işlemi ertelemeden farklıdır. Çünkü borç vadesinde ödenmekte, ama ödenen borç kadar yeni kredi açılmaktadır.

Borç ertelemesinin ana nedeni; borçlu ülke için, borç ödemesi sırasındaki ülkede meydana gelebilecek sosyal ve ekonomik sıkıntıları önlemeye yöneliktir. Borç ertelenmesi ise, vadesi gelen borcun ileriki yıllara bırakılmasıdır. Borç ertelemesinin bir başka nedeni de, bu yolla alacaklı ülkeler, az gelişmiş ülkelerle ilişkilerini daha etkin bir şekilde sürdürebilirler.

2. Devletin Dış Borçlanmasının Etki ve Sonuçları

2.1. Ekonomik Kalkınmaya Etkisi

Devlet borçlarının, borçların bileşimi ve ödenmesine bağlı olarak ekonomik yapı üzerinde çeşitli etkileri ortaya çıkar. Devlet borçlanması, ekonomik kalkınma açısından önemi büyüktür. Ancak bu önem, borçlanmadan sağlanan finansmanın verimli yatırımlara dönüştürülebilmesiyle değer kazanır. Verimli yatırımlara yöneltilmiş bir borç, çarpan etkisi içerisinde yeni yatırım hadlerinde bir yükselme yarattığı ölçüde, bu yatırımlarla ilgili olarak çarpan katsayısı kadar bir artış ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla; borçlanmadan alınmak istenen verimin sağlanabilmesi ya da başka bir deyişle borçlanmanın, ekonomik kalkınmada etkili olabilmesi için, kalkınma amacına yönelik borç uygulamasına başvurulması gereği vardır.

Günümüzde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için dış kaynaklar daha fazla önem kazanmaktadır. Kalkınma çabası içinde bulunan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler sermaye ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gelişmiş ülkelere yönelmişlerdir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını sağlama çabaları sırasında karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi, dış borçların yarattığı "borç yükü" olup, alındığında ülke ekonomisine katkıda bulunan dış borçlar, süresi sonunda ödenecekleri zaman güçlük oluştururlar, Dolayısıyla, dış borç ya da tasarruf kullanımının, gelecek dönemlerin iç tasarrufların şimdiden kullanımı anlamına geleceğinden ve gelecek nesillerin borç yükünü bugünden ağırlaştıracağından, kullanılan dış borçların ve dış

borçlanmada kullanılan kaynakların son derece verimli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2. Ekonomik Yapıya Etkisi

Devlet borçlanmasının ekonomide denge sağlayıcı ya da koruyucu yönde etkilerinin sağlanabilmesi için, üretim ve tüketim düzeyi üzerinde çeşitli etkilerinin olması gerekmektedir. Devlet borçlanmasının; tüketim düzeyi üzerindeki etkisi iki yönlü olarak incelenebilir: Bunlar genişleme ve daralma yöndeki etkileriyle ilgilidir. Devlet borçlanması satınalma gücü üzerinde vergi kadar olmasa da daraltıcı bir etki yaratmaktadır. Özellikle isteğe bağlı olmayan borç uygulamalarında yaratılan etki, erginin yarattığı etkiye yaklaşmaktadır. Ekonominin içinde bulunduğu koşullara göre, devlet tarafından borç adı altında çekilen fonlar, ekonominin çeşitli kesim ve aşamalarında daraltıcı yönde etkili olabilmektedir. Özellikle enflasyonist dönemlerde; ekonomideki satınalma gücünü daraltmak için vergi politikası ve para politikası yanında uygulanabilen bir niteliğe sahip olan borç yönetiminin başarısı, kuşkusuz; sağlanan fonların kullanımı ile de yakından ilgili olmaktadır. Devlete borç vermiş kişilerin, ileride bu paraları faiz ve diğer çıkarlarıyla geri alacaklarını düşünüp, mevcut harcama düzeylerini yükseltmeleri sonucu genişletici etkiyle karşılaşacağıyla ilgilidir.

2.3. Gelir Dağılımına Etkisi ve Borç Yüğü

Borçlanma genel olarak; yapıldığı dönemde bir gelir teşkil etmesine karşılık, gelecek yıllarda ekonomi için bir yük oluşturmaktadır. Borçlanmayla finanse edilen harcamalardan borçlanmanın yapıldığı dönemde yararlanıldığı halde, bu borçların servisi gelecek yıllara bırakılmakta böylece gelecekte, vergilerle borçların faiz ve anaparasını ödeyebilmek için harcama olanaklarında kısıntı yapmak zorunda kalmaktadırlar. Ferguson'a göre; borçlanmanın servisinin vergilerle yapıldığı kabul edilmekle birlikte, belli bir satınalma gücünün toplumdaki bir grup insandan alınıp başka bir gruba verilmesi şeklinde yorumlanmaktadır (1964:23).

Borç uygulaması nedeniyle, bazı kimselere yapılan faiz ödemeleri ve bunun için herkesten alınan vergiler sonucu yaratılan fayda ya da maliyet, toplumun gelir dengesi üzerinde etkili olmaktadır. Faizi elde edenler, vergiyi ödeyenlerden farklı olduğu ve faizi sağlayanlardan daha varlıklı

ve gelire daha az muhtaç oldukları oranda, gelirin yeniden bölümü ile ilgili olarak önemli etkiler ortaya çıkar. Kamu borçları, geleceğe daha az sermaye malı bırakan, sınırlanmış bir sermaye birikimi politikası güdüldüğünde, geleceğin üretim olanakları doğrudan etkilenir (Samuelson, 1990:404).

2.4. Üretime Etkisi

Devlet borçlanmasını mal ve hizmet ithali olarak değerlendirmeye çalışıldığında, mal ve hizmet fiyatları üzerinde çeşitli etkileri olacaktır. Mal ve hizmet arzında diğer faktörlere göre bir artış meydana geleceği için fiyatların yükselmesini azaltıcı bir etki oluşturacaktır. Eğer dış borç, sermaye yatırımlarına yönlendiriliyorsa, daha önceki sermaye, doğal kaynak, emek ve girişimci oranında düşüş kaydedilecektir. Dolayısıyla bu faktörlerin fiyatlarında bir yükselme eğilimi ortaya çıkacaktır. Toprağın, diğer üretim faktörlerine oranla mobilitesinin ve çoğaltma olanağının olmaması gibi özellikleri nedeniyle serbest piyasa şartlarında, Pazar fiyatı yükselecektir.

2.5. Döviz Kurlarına Etkisi

Döviz kurlarının sabit olması durumunda, ihracata göre ithalatın nisbi olarak azalması nakdi satınalma gücünü ve talebini artıracaktır. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik şartlardaki elastikiyetin olmaması nedeniyle iç fiyat ithalat fiyatlarına göre daha fazla artmaktadır.

Döviz kurlarının dalgalı olması durumunda, dış ticaret bilançosunun fazlalık vermesi yabancı para değerinin ulusal paraya göre değer kaybetmesine yol açar. Çünkü bu durumda oluşan döviz arzı, döviz talebinden fazla olacaktır.

Bu iki durumda da dış ticaret bilançosu fazlalık veriyorsa, ticaret hadleri önem kazanmaktadır. Ticaret hadlerinin az gelişmiş ülke lehine dönmesi gelişmiş ülkelere, ülkeye sermaye akımının girmesi gibi sonuç doğurmaktadır. Çünkü ihraç maddelerindeki fiyat artışları ülkenin ihracat gelirlerini arttıracak dolayısıyla kalkınma için gerekli olan sermaye mallarını satınalma olanağı da artacaktır.

2.6. Türkiye’de Devlet Borçlanması

Türkiye Cumhuriyeti, ilk kuruluş yıllarında geçmiş yakın dönemin kötü deneyimlerinden dolayı uzun süre dış borçlanmaya gitmemiştir.

Özellikle II. Dünya Savaşına kadar ülkeden net bir sermaye çıkışı olmamış ve dış ticaret ve cari işlemler dengesi çoğu yıllar fazla vermiştir. Osmanlı Devletinden genç Cumhuriyete devreden Osmanlı borçları, 1944 - 1954 döneminde erken ödemeye 1954 yılında tasfiye edilmiştir. Osmanlılardan devreden bazı özel statülü şirketlerin devletleştirilmesi amacıyla 1930 yılında ABD'den 10 milyar dolarlık dış borçlanmaya gidilmiştir. Millileştirmeler karşılığında yabancı şirketlere 517 milyon TL. borçlanılmış ve bu borçlar dış borç senedi verilerek taksite bağlanmıştır.

II. dünya Savaşı'nın çıkmasından bir yıl önce Türkiye, İngiltere'den 16 milyon sterlin tutarında borçlanmaya giderek bunu ithalat ve savaş ihtiyaçlarının karşılanmasında harcamıştır. Savaş başlamadan önceki yıl (1938) Türkiye'nin döviz olarak ödenecek toplam konsolide dış borcu 236 milyon ABD dolarıdır. Savaş yıllarında, izlenen tarafsız dış politika sebebiyle her iki taraftan da kredi alınmıştır. 1940 yılında Fransa ve İngiltere'den 164 milyon dolar, 1942'de Almanya'dan 100 milyon mark kredi sağlanmıştır. Savaş yıllarında Türkiye toplam olarak 127 milyon doları ekonomik, 187 milyon doları askeri kredi ve hibe olarak 314 milyon dolar kredi kullanmıştır. 1945 yılı sonunda konsolide dış borç tutarı, 439 milyon dolara çıkmıştır. Savaş yıllarında sağlanan dış krediler ve gerçekleştirilen dış ticaret fazlaları, ülkede önemli miktarda altın ve döviz rezervinin birikmesine yol açmıştır. İkinci dünya savaşının son bulmasıyla Türkiye'nin dış politikasında önemli ve köklü değişiklikler olmuş, Türkiye Batıya daha çok yönelmiş ve NATO'ya üye olmuştur (Alkin, 1990:221).

1950 yılında meydana gelen iktidar değişikliğinden sonra Batıya daha açık bir politika izlenmesi, yeni Hükümetin programında yer almıştır. 1950'li yılların ikinci yarısından sonra ödemeler dengesinde yer alan açıkların büyümesi, dış borçlanmayı zorunlu hale getirmiş, ülkeleri yanı sıra uluslararası mali kuruluşlardan da borçlanılmaya başlanılmıştır. Özellikle 1956 yılından itibaren dış ticaret açıklarının finansmanında karşılaşılan güçlükler sebebiyle, dış kredi bulmakta sorun ortaya çıkmıştır. 1957 yılında Paris'te ilgili taraflar arasında varılan anlaşma uyarınca vadesi gelen borçlar ertelenmiş ve Türkiye'ye 359 milyon dolarlık yeni bir kredi açılması karara bağlanmıştır (Sağlam, 1986:319). Bunun gerçekleştirilebilmesi için de, Türkiye'nin ekonomisini yeniden

düzenlemesi şartı öngörülmüştür. Bunun üzerine 4 Ağustos 1958 istikrar kararları alınmış, Türk Lirasının dış değeri 1 dolar = 280 kuruştan, 1 dolar = 900 kuruşa düşürülmüştür.

2.6.1. Planlı Dönemde Türkiye'nin Dış Borçlanması

Türkiye, 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle, 1963 yılından itibaren "planlı kalkınma" dönemine girmiştir. Böylece dış borçlanmaya, yurtiçi tasarrufların yetersizliğini gidermek amacıyla başvurulmaya başlanmıştır. Dönemin başlangıcında planın finansmanını sağlamak amacıyla batılı ülkelerce 12.07.1962 tarihinde OECD içinde şu anda 15 üyesi olan "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" kurulmuştur. Konsorsiyum, her yıl Türkiye ekonomisinin durumunu inceleyerek, OECD'nin ilgili Bankası temsilcileri, Konsorsiyum toplantılarına gözlemci statüsü ile katılmaktadırlar (DPT, 1988:56).

Konsorsiyum geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarına yardım etmek amacıyla ilgili ülkeye yardım vermeyi kabul eden gelişmiş ülkeler ve uluslararası ekonomik kuruluşların meydana getirdikleri bir mali kurumdur. Konsorsiyumlarda yardım alan ülkenin ekonomik durumları her yıl görüşülür ve mevcut olanaklar ölçüsünde yapılacak olan yardım miktarı belirlenir. Konsorsiyum belli bir fonu dağıtmaz, Konsorsiyum toplantılarından sonra, yardım veren ülkeler ile ikili anlaşmalar yapılarak bu miktar belirlenir.

Planlı kalkınmayla birlikte Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacı hızla artmıştır. Bunda alınan borçların geri ödenmesinde karşılaşılan güçlüklerin büyük etkisi olmuştur. Hızlı büyüme için gerekli kaynak dışarıdan sağlanmış ve dış borçların GSMH içindeki payı %3 seviyesine çıkmıştır. Planlı dönemde alınan dış borçların çok büyük bir kısmı konsorsiyumdan sağlanmıştır. 1963-1971 yılları arasında Türkiye Konsorsiyumdan 2.878 milyon dolar talepte bulunmuş, Konsorsiyum 2.555 milyon dolarını taahhüt etmiş ve bunun 2.311 milyon doları fiilen kullanılmıştır. Planlı dönemde daha akılcı bir borçlanma politikası izlenmiş ve Demokrat Parti dönemindeki (1950-1958) kötü duruma düşülmemiş, buna rağmen dış borç miktarı hızla artmıştır. Dünya ekonomisinde 1973-1974 yıllarında yaşanan "petrol şokları" sonucunda petrol fiyatları dört kat artmış ve bu durum petrol ithalatçısı olan Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Artan petrol fiyatları, ödemeler dengesi açığını büyütmüş ve mevcut rezervleri hızla erimiştir.

1970'li yılların ilk yarısında Türkiye'nin gereği gibi değerlendiremediği bir olanak, özellikle işçi döviz gelirlerinin artması sonucu ortaya çıkan iki milyar dolar mertebesindeki döviz rezervi olmuştur. Bu büyüklükteki satınalma gücü, Türk ekonomisine herhangi bir kullanım politikasına dayandırılmadan sokulmuş ve mevcut enflasyonist baskıları arttırmıştır. Zaten iç açık ve ona bağlı olarak dış açıklarla yaşayan Türk ekonomisi bu ölçüde bir fazla ile karşılaşınca alışlagelenin çok üstünde harcama düzeylerine çıkmıştır (Kepenek, 1990:97). Ancak ithalat faturası giderek büyüdüğü ve ülkeye gönderilen işçi döviz miktarı da hep aynı yüksek miktarlarda devam etmediği için, bu rezerv kısa sürede erimiş ama yarattığı yüksek düzeyde harcama eğilimi süregelmiştir. Böylece Türk ekonomisinde 1950'lerin ortasından beri benimsenen modelin doğal sonucu sayılabilecek dış açıklar, 1970'lerin ortasından itibaren artarak etkili olmuş ve yeni finansman yollarının aranması gerekmiştir. Bu sadece Türkiye'ye özgü bir olay değildir. Yeryüzünde birçok ülke bu şekilde yeni ve artan finansman ihtiyacı ile karşılaşırken, petrol ihracatçısı ülkelerin gelirlerinin artması sonucu uluslararası kredi piyasasında genişlemeler olmuştur. İşte bu ortam içinde Türkiye yine yapması gerekeni yapmamıştır. Uluslararası para piyasasına doğrudan doğruya girerek ekonominin döviz ihtiyacını sağlamak mümkün iken, "Döviz Çevrilebilir Mevduat" uygulamasına başvurulmuştur. Bu uygulama ise, ülke ekonomisini, kalkınma ve sanayileşme modelinin bilinen ve beklenen güçlüklerine ek olarak yeni ve ciddi güçlüklerle itmiştir. Sonuçta önemli ölçülere varan dış borçlanmaya gidilmiş fakat bu borçlanma olabildiğince rasgele, kamunun dışarıdan gelen ve ülke içinde harcanan fonlar üzerinde herhangi bir yönlendirmesi, denetimi olmadan gerçekleşmiştir. 1977 yılından başlayarak ülkede uygulanmak istenen, devletin bir yandan fiyatları denetlemek, bir yandan işsiz kitlelere mevcut kapasitede çalışma olanağı sağlamak şeklinde özetlenebilecek politikası iç açıkları daha da artırmıştır. Enflasyonun şiddetlenmesi ve gerçekçi döviz kuru politikasından kaçınılması ülkeye döviz girişinin azalmasına yol açmış, dış borçların artması ülkeyi ağır bir bunalıma sokmuştur. Bu arada uluslararası konjonktür de Türkiye ve benzeri ülkelerin aleyhinde gelişmiştir. Türkiye'nin ihracat pazarını oluşturan sanayileşmiş ülkeler, kendi sanayilerini öteki ülkelere gelen ihracat rekabetine karşı korumak için ithalatlarını kısıcı önlemler almaya başlamışlardır. Bir yandan bu tür politikalar yüzünden öte yandan

sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızlarının yavaşlamış olması sonucu, dünya ticareti daralmaya başlamıştır.

11 yıllık bir süreyi kapsayan 1980-1990 dönemi diğer dönemlerden daha kısa bir zaman dilimi oluşturmasına rağmen dönem içerisinde ekonomi ve sanayileşme politikalarında meydana gelen köklü değişiklikler ile bunların yansımaları sonucu diğer dönemlere göre daha yoğun ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Çözüm bekleyen diğer iç ve dış sorunların yanı sıra döviz darboğazı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler dengesi açığı 1970'li yılların sonlarına doğru Türk ekonomisinin çözüm bekleyen en önemli sorunlarından birisidir. 1980 yılı öncesinde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası söz konusu darboğazın en önemli nedenlerinden birisi olarak gösterilmektedir. Böylece diğer ekonomik hedeflerin yanısıra söz konusu sanayileşme politikasında bir değişiklik yapmak ve böylece ihracatı canlandırarak ihraç gelirlerini artırmak amacıyla 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Tedbirleri yürürlüğe konulmuştur.

24 Ocak kararları doğrultusunda geçmiş ekonomik politikalarından farklı olarak ekonominin idaresinde doğrudan hükümet müdahaleciliği yerine müdahaleciliğin azaltılması ve yerini giderek artan oranda piyasa güçlerine bırakması ana ilke olarak benimsenmiştir. Bu ilkedeki hareketle, verimliliğin artırılması, kaynak dağılımının iyileştirilmesi, sürekli ve düzenli bir ekonomik büyümenin sağlanması için gerekli tedbirlerin ve kararların yürürlüğe konulması 24 Ocak kararları ile hedeflenen belli başlı politikaları oluşturmaktadır. 24 Ocak kararlarından beklenen kısa dönemde Türk ekonomisini içinde bulunduğu darboğazdan çıkarmak, orta ve uzun dönemde ise uygulanan politikaların bir sonucu olarak, mal ve hizmet ihracatını geliştirmek, yatırımlar için ihtiyaç duyulan yabancı sermaye akımını artırarak ekonomideki yapısal zayıflığı gidermektir.

Uygulanan politikalar doğrultusunda; dış ticaret kambiyo rejimlerinin liberalleşmesine başlanması, ihracata yönelik yatırım finansmanında kolaylıklar sağlanması ve ihracat için farklı döviz kuru uygulanmasına son verilmesi sayılabilir (Dirimtekin, 1989:143). 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirleri, ekonominin tümünü kapsayan iç ve dış dengeyi tespit edilen program çerçevesinde koordineli olarak oluşturmayı amaçlayan bir karar niteliğindedir. Bir yandan ihracatın artması ve ülkeye döviz girdisinin artmasının yanı sıra, diğer yandan verilen teşvikler ve

uygulanan politikalar doğrultusunda ihracata yönelik sektörlerde yani yatırım yapma ve kapasite genişletme arzusu ile liberalleştirilen dış ticaret rejimi doğrultusunda tüketime yönelik ithalatın artması sonucunda ülkeden döviz çıkışı hızlanmış, 1980 yılında yaklaşık 4.3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak dış finansman ilişkilerinde de bundan önceki dönemlerle karşılaştırıldığında büyük bir farklılık görülmektedir.

OECD ülkelerinden sağlanan resmi kaynaklı kredilerin, diğer kredilerle karşılaştırıldığında daha ucuz maliyetli ve uzun vadeli oldukları hesaba dahil edildiğinde, Türkiye'nin giderek daha pahalı ve kısa vadeli kaynaklara yöneldiği görülmektedir (Kılıçbay, 1984:153). Türkiye'nin daha pahalı ve daha kısa vadeli kaynaklara yönelmesi, bir tercih sorunu değil, ülkenin gelişmişlik düzeyine paralel olarak dış kaynağa duyulan ihtiyacın artması ve dünyadaki konjoktürel dalgalanmalar sonucu meydana gelmiştir.

Türkiye'de yıllar itibariyle büyüyen dış borç stoku içerisinde, uluslararası kuruluşlar ve ikili anlaşmalarla sağlanan, nispeten daha uygun koşullu kredilerin yerini giderek, piyasa şartlarına sahip, ticari bankalardan alınan krediler almıştır (Karluk, 1995:418). Bir yandan yıllar itibariyle dış borç stokunun büyümesi ve uygun koşullu kredilerin toplam içindeki payının azalması diğer taraftan da ağırlaşan kredi koşulları etkisini dış borç servisinde, ana para ve faiz ödemelerinde göstermektedir. Dış borç servisi hem ödemesiz dönem ve kredi vadesinin kısalması hem de kredilere uygulanan faiz oranlarının artması sonucu giderek artmaktadır.

Türkiye de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi, 1980 sonrası dönemde dış borç servisi sorunuyla karşılaştığı halde, bu sorunun giderilmesi için hazırlanan Baker Planına dahil edilmemiştir. Plana dahil edilmemekle birlikte planın ana ilkeleri olan kamu kesimine daha az ve buna karşın özel sektöre daha çok ağırlık verilmesi, tasarrufların akışkanlığını sağlayacak ve yatırım artışını kolaylaştıracak vergi ve işgücü piyasası reformları ile bu amaca hizmet edecek finansal kurumların organize edilmesi ve yabancı sermaye girişlerinin özendirilmesi amacıyla dış ticaretin liberalize edilmesi için gerekli önlemleri zaman içinde almıştır. Bu türden tedbirler sonucu, 1985 yılından sonra dış borçlanma miktarlarında büyük artışlar sağlanabilmiştir.

Gelecek yıllardaki dış borç servislerinin büyüklükleri göz önüne alındığında, bir an için ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan dış finansman ihtiyacı göz ardı edilse bile, sadece dış borç servislerinin karşılanabilmesi bile büyük ölçüde sorun yaratacak gibi gözükmektedir. Bütün bunlara finans dünyasının içinde bulunduğu kriz (Son Asya krizinden Türkiye beklenilenden daha az etkilendi. Bu ekonomik açıdan bir başarı sayılabilir.) eklenince sorun daha karmaşık bir durum olmaktadır.

Bütün bu sorunlar dikkate alındığında Türkiye'nin uzunca bir süre daha dış finansmana ihtiyaç duyacağı doğaldır. Dış borç sorununu kontrol edilebilir bir düzeyde kalması ve krize dönüşmemesi ise Türkiye'nin yeni uluslararası ekonomik düzende oynayacağı role, dolayısıyla istikrarlı bir sanayileşme politikası izlemesine, uluslararası piyasalarda hem fiyat hem de kalite olarak rekabet gücüne sahip sanayi malları üreten yatırımları gerçekleştirebilmesine bağlıdır. Bu sayede sağlanacak ihracattaki artış ülkeye döviz kazandıracak ve ekonomik kalkınma için gerekli mal ve hizmetlerin ithalat faturalarının giderek artan bölümünü kendi dış ticaret gelirlerinden karşılanabilecek, ihracat arttığı sürece de dış ticaret açığı nedeni ile dış finansmana duyulan ihtiyaç azalacaktır. Bütün bunların yanısıra, daha uzun vadeli ve daha düşük maliyetli bir borçlanma politikası izlenmesi yalnız kredi maliyetlerini düşürmek açısından değil aynı zamanda bir dış borç ödeme zorluğu ile karşılaşılmaması açısından da bir sorumluluk haline gelmiştir (Seyidoğlu, 1996:640).

3. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin gerek tasarruf açığı ve gerekse dış ticaret açığı nedeniyle sürekli dış kaynaklara başvurmak zorunda kaldığı bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte bir taraftan hatalı iç ekonomik politikalar ve diğer taraftan dış dünyadan kaynaklanan nedenlerin etkisiyle 1977 yılında başgösteren döviz krizi ve onun olumsuz etkileriyle duraklayan -hatta gerileyen- Türk ekonomisi 1978-1979 arayış yıllarından sonra 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri eşliğinde "ithal ikamesi" sanayileşme stratejisini terk ederek "ihracata yönelik" sanayileşme stratejisini uygulamaya başlamıştır.

Türkiye, ekonomik kalkınmasını sağlamaya çalışırken de dış borçlanamaya sık sık başvurmuştur. 1980'den itibaren uygulanan para, maliye ve döviz kuru politikalarıyla ihracat teşvik edilmiş ve bunların

olumlu sonuçlarıyla ihracata hızlı artışlar gerçekleştirilebilmiştir. Ancak öte yandan 1978 sonunda 14 milyar dolara yaklaşan toplam dış borçlar hızlı bir artış göstermiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farkını kapatabilmek veya en aza indirebilmek için, tek çıkar yolun sanayileşmek olduğu hakkındaki görüşleri artık tamamen kabul edilir hale gelmiştir. Sanayileşmek veya diğer adıyla kalkınmak ise; nicel ve nitel olarak ekonomide değişimin meydana gelmesini gerekli kılmaktadır. Yani gelişmekte olan ülkeler için sanayileşmenin boyutları, bir taraftan ekonomik büyümeyi (milli gelir artışı) ve diğer taraftan ekonomide üretim yapısının geleneksel üretim yapısından modern üretim yapısına geçişi içermektedir. Diğer bir ifade ile sanayileşmenin ikinci boyutu, milli geliri oluşturan sektörlerde sanayi sektörünün lehine bir mutlak ve nisbi gelişimin meydana gelmesini gerekli kılmaktadır.

Ülkeler dış ekonomik ilişkileri sonucu dış dünya ile karşılıklı etkileşim içindedirler. Dış dünyayı bir ekonominin etkileyebilmesi çok güçlü bir ekonomik potansiyeli gerektirir. Bu da ilgili ülke ekonomisinin gerek ithalat gerekse ihracat açısından dünya ticaret hacmi içinde önemli bir yere sahip olmasıyla doğru orantılıdır. Ancak Türkiye gibi bir çok gelişmekte olan ülkenin dünya ticaret hacmi içindeki payının %0.5 seviyesinde seyretmesi, bu ülkelerin dış dünya ile olan ekonomik ilişkilerini tek yönlü olarak etkilemektedir. Başka bir ifade ile, dış dünyadaki gelişmelerden etkilenmeye açık olan ülkeler dış dünyayı etkileyebilecek ekonomik güce sahip değildirler. Bu nedenlerin ışığında da bu ülkeler de sık olarak dış borçlanmaya başvurmaktadırlar.

Dış borçlanma; bir taraftan ödemeler bilançosunu ve diğer taraftan kamu yatırımları ile ilgili olmak üzere Maliye Bakanlığı'nı, toplam yatırımları yönlendiren planlama teşkilatını ve dış ticaretle ilgili diğer kurumları ilgilendirmektedir. Ayrıca dış borçlanmada, dünya mali ve ekonomik konjonktürünün de bir etken olduğu dikkate alındığında dış borçlanma olayının ne denli kompleks bir ekonomik olay olduğu açıkça görülmektedir.

Dış borçlanma, esas olarak bir işletmenin dış finansmanla yatırım olayına benzemekle birlikte, görüldüğü gibi daha geniş bir değişkenler çerçevesinde meydana gelmektedir. Bu nedenle ilgili kurumlar arasında akıcı ve sağlıklı bir bilgi alış-veriş ve diyalogu gerçekleştirebilecek bir

kurumlar arası koordinasyonun kurulması temel şart olarak değerlendirilebilir. Dış borç krizini çözümüne yönelik bir çok plan hazırlanmış olmakla birlikte bütün planlarda her zaman olduğu gibi IMF öne çıkmaktadır. Bu da ülkelerin içine düştükleri dış borçların, faiz oranlarının artmış olması ve vade yapılarının olumsuzluğu yüzünden sadece bir başka zamana ertelendiğinin göstermektedir.

Türkiye'de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi, 1980 sonrası dönemde dış borç servisi sorunuyla karşılaşmış ancak bu amaçla hazırlanan Baker planına dahil edilmemiştir. Plana dahil edilmemekle birlikte Planın ana ilkeleri olan kamu kesimine daha az buna karşın özel kesime daha çok ağırlık verilmesi, tasarrufların artışını sağlayacak ve yatırım artışını kolaylaştıracak vergi ve işgücü piyasası reformları ile bu amaca hizmet edecek finansal kurumların organize edilmesi ve yabancı sermaye girişlerin özendirilmesi amacı ile dış ticaretin liberalize edilmesi için gerekli önlemleri zaman dilimi içinde almıştır. Şüphesiz bu tedbirlerin alınmasında finans çevrelerin uyarısının oynadığı rolün büyüklüğü tartışılmaz. Bu türden tedbirler sonucu 1985 yılından sonra dış borçlanma miktarlarında büyük artışlar sağlanabilmiştir.

Gelecek yıllardaki dış borç servislerinin büyüklüğü dikkate alındığında, bir an için ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan dış finansman ihtiyacı göz ardı edilse bile, sadece dış borç servisin karşılanabilmesi bile büyük ölçüde sorun yaratacak gibi gözükmektedir. Bütün bunlara finans dünyasının içinde bulunduğu kriz, (Son Rusya Krizi), ve dünya sahnesine yeni çıkan ülkelerin dış finansmana olan ihtiyaçları nedeni ile ilave yaratacakları finansman talebi de eklenince sorun daha karmaşık bir hal almaktadır.

Dış borç sorununu kontrol edilebilir bir düzeyde kalması ve krize dönüşmemesi ise Türkiye'nin yeni uluslararası ekonomik düzende oynayacağı role, dolayısıyla istikrarlı bir sanayileşme politikası izlemesine, uluslararası piyasalarda hem fiyat hem de kalite olarak rekabet gücüne sahip sanayi malları üreten yatırımları gerçekleştirebilmesine bağlıdır.

Kaynaklar

AKDOĞAN, Abdurrahman., **Kamu Maliyesi**, Ankara: Gazi Üniversitesi yayın No: 135, 1989.

KILIÇBAY, Ahmet., **Türk Ekonomisi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984.

Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Borçlar Bülteni, 1991.

GÜRSOY, Bedri., **Kamusal Maliye**, Ankara: Eken Yayınları, 1983.

KAYRA, Cahit., **Dış Finansman Teknikleri**, İstanbul: Bilgi Kitabevi.

ALPAR Cem ve ONGUN M. Tuba., **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, İstanbul: TEK Yayın No: 1985/3.

DPT, VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988.

SAĞLAM, Dündar., **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Kalite Matbaası, 1986.

ALKİN, Erdoğan., **İktisat**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.

ALKİN, Erdoğan., **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul: Filiz Kitabevi 1990.

ALKİN, Erdoğan., **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990.

TEKİN, Fazıl., **Uluslararası Maliye**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 261, 1988.

COŞKUN, Gülay., **Devlet Bütçesi**, Ankara: Turhan Kitabevi, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, 1994.

KAZGAN, Gülten., **Türkiye'de Maliye Politikası**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1993.

AKALIN, Güneri., **Kamu Ekonomisi**, Ankara: Ankara Ü.SBF Yayınları No:486.

DİRİMTEKİN, Halil., **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilim-Teknik Yayınevi, 1989.

SEYİDOĞLU, Halil., **Uluslararası Finans**, İstanbul: Gizem Yayınları, 1996.

SEYİDOĞLU, Halil., **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Kurtiş Matbaası 1991.

TÜRK, İsmail., **Maliye Politikası**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1997.

FERGUSON, J.M., **Public Debt and Future Generations**, Chapel Hill: The University of North Press 1964.

PARASIZ, M.İlker., **“İktisadın ABC'si**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996.

İNCE, Macit., **Devlet Borçlanması**, Ankara: Şenyuva Basım, 1973.

EDİZDOĞAN, Nihat., **SKamu Maliyesi**, Bursa: Ekin Kitapevi, 1991.

GÜMÜŞ, Okan ve SEVİ, Aziz., **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Ankara. Polat Yayınları, 1996.

HANÇERLİOĞLU, Orhan., **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, Beşinci Basım, 1993.

SAMUELSON, Paul; **İktisat**, Çeviren: Demir Demirgil, İstanbul: Mentuş Kitabevi 1970.

ÖNERTÜRK, Pınar., **"Dış Borçlanma ve Borç Ödeme Kapasitesi"**, Ankara: Maliye Dergisi, 38, 1979.

KARLUK, Rıdvan., **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Beta basım, 1995.

OKTAR, Suat., **"Uluslararası Borç Krizi ve Krizin Çözümüne Yönelik Alternatif Bir Borç Azaltma Tekniği"**, Borç Özsermaye Değişimi, İstanbul: 1991.

MÜFTÜOĞLU, Tamer., **İşletme İktisadi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1989.

SAVAŞ, Vural., **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul: Met/er matbaası.

KEPENEK, Yakup., **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Verso Yayınları, 1990.